

Kustannusliikkeen monitasoinen historia

Kai Häggman: Piispankadulta Bulevardille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1878–1939. WSOY 2001 Porvoo. 495 s.

■ Werner Söderström Osakeyhtiö täyttää kahden vuoden kuluttua 125 vuotta. Nyt valmiina oleva teos on kustannusliikkeen historian ensimmäinen osa, toisen osan on määrä valmistua syyskuksi 2003. Päiväsankari on saanut arvoisensa tutkimuksen: Häggmanin analyysi on vakuuttavaa, teksti on perusteellisesti dokumentoitua ja samalla miellyttävän helppolukuista. Lukiessani Häggmanin liseniaatintutkimusta ja väitöskirjaa miellytti hänen selkeään ja pakottomaan kirjoitustyyliinsä. Nyt voi todeta, ettei Häggman petä lukijoitaan tälläkään kertaa. 1990-luvun alussa hän sai suomalaisen perhehistorian elämään; tällä kertaa hän piirtää yhden liikeyrityksen kautta

kuvaa suomalaisen yhteiskunnan aatteellisesta, kulttuurisesta, sosiaalisesta ja taloudellisesta kehityksestä 1870-luvulta talvisodan kynnykselle. Samalla näkökulma on kuitenkin tiukasti myös Piispankadulla ja Bulevardilla, kustannusliikkeen toimintakulttuurissa.

Erikseen on korostettava teoksen painoasua. Taitto on onnistunut, ja kuvitus, joka käsittää mm. valokuvia, maalauksia ja kirjojen kansia, on huolellisesti valittu. Kuvitus saa tekstin entisestään elämään.

Häggman nivoo temaattiset analyysinsä selkeän kronologisesti etenevään kuvaukseen, mikä tekee tutkimuksesta helppolukuisen, vaikka se onkin sisällöllisesti painava. Seuraavassa lyhyesti kustannusliikkeen historian pääpiirteet 1870-luvulta 1930-luvulle. WSOY:n perustajan, porvoolaisen Werner Söderströmin syntymävuonna 1860 suomenkielinen romaani ei ollut vielä nähnyt päivänvaloa. Kouluvuosina fennomaanisen herätyksen saaneesta Söderströmistä tuli suomenmielisen ja -kielisen kirjallisuuden kummista. Suotuisassa aatteellisessa ilmapiirissä ja hyödyllisten henkilösuhteiden kannattelemina Söderströmin 1870-luvulla aloittamat liiketoimet tuot-

tivat nopeaa tulosta: 1880- ja 1890-luvun taitteessa hän johdatti Suomen suurinta kustannusliikettä.

Menestystä ei voi selittää yksinomaan oikeilla olosuhteilla: Söderström oli innovatiivinen ja tarmokas, ensimmäiset omat liiketoimensa hän aloitti 12-vuotiaana ja samalla hän auttoi isänsä kauppaneessa. Kustannustoimintansa alkamisajankohdaksi hän merkitsi myöhemmin joulukuun 18. 1878. Kyseisenä päivänä hän oli saanut lähetettyä kirjakauppiaille omalla nimellä kustantamansa ja suomennuttamansa J. O. Åbergin historiallisen seikkailuromaanin *Pohjanmaan helmi. Romantillinen kertomus 1808 vuoden sodasta*.

1900-luvun alkuvuosina sairastelu ja perhehuolet saivat Söderströmin otteen kirpomaan. Kustannusliikkeestä muodostettiin vuonna 1904 osakeyhtiö ja Jalmari Jäntti tarttui päättäväisesti ruoriin. Jatkuvuus, erityisesti sitoutuminen kansallisiksi määriteltyihin päämääriin, oli leimaa-antava piirre kustannusliikkeen toiminnassa koko tutkitun aikakauden, vaikka 1800-lukua ja 1900-luvun alkua hallinnut idealistinen sivistysprojekti saikin 1920- ja 1930-luvulla antaa

tilaa kaupallisille ja viihteellisille näkökulmille.

Aatteellisesta kirjankustantajasta tuli ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä myös aatteellinen lehtikustantaja: WSOY alkoi kustantaa mm. *Historiallista Aikakauskirjaa* ja *Nuorta Voimaa*. Liiketoiminnan kannalta ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan vuodet olivat menestystarina; kulutustavaroista oli yhä kasvava pula, mutta kirjoja myytiin enemmän kuin koskaan. 1920-luvulla pääomia sidottiin ennen näkemättömällä tavalla teknistymiseen. Porvoo-keskeisyys alkoi murentua, kun Helsinkiin perustettiin toimipiste vuonna 1918. 1930-luvun alussa yhtiön johto siirtyi pääkaupunkiin. 1930-luvun alun lamasta selvittyään kustannusmaailma jatkoi entistä selvemmin suurten kustantajien tahdissa. Myös WSOY:lle 30-luvun alku oli vaikea. Yhtiö kävi taloudellisen kuilun reunalla.

Aikakauslehdistä muodostui keskeinen osa WSOY:n kustannustoimintaa 1920- ja 1930-luvulla. Alli Wiherheimon päätoimittamasta *Kotiliedestä* samoin kuin Ilmari Turjan luotsaamasta *Kansan Kuvalehdestä* tuli todellisia menestyksiä. Aikakauslehdet ja ajanviete kirjallisuus ilmensivät kustannustoiminnan kaupallistumista. Toisaalta yhtiössä pidettiin kiinni esimerkiksi korkeatasoisen käännöskirjallisuuden julkaisemisesta.

Werner Söderström oli aatteen mies. Häggman tarkastelee Söderströmin kustannusliikettä ja myöhemmin WSOY:tä ja niiden julkaisemaa kirjallisuutta osana ”suurta suomalaista kertomusta” eli suoma-

laisen kansakunnan rakentamishanketta, jota Benedict Andersonia lainaten voi kutsua myös kansakunnan kuvittelu-projektiksi. Kansallinen projekti loi kustannustoiminnan aatteellisen kehikon ja kauno-kirjallisuudelle siveellisen, so. poliittisen funktion.

Söderströmin julkaisema kansanvalistushenkinen kirjallisuus sekä idealistinen kauno-kirjallisuus suomalaisesta kansasta olivat tulosta ”kansakunnan kuvittelusta” ja edelleen vahvistivat tätä prosessia. Kustantamonsa kautta Söderström kytkytyi fennomaaniseen verkostoon. Häggman erittelee tarkkanäköisesti tätä (pääosin miehistä) suhdeverkostoa: se koostui niin järjestöistä kuin yksilöistäkin; yliopistomiehistä, kansanvalistajista, taiteilijoista, mutta myös yrittäjistä. Kansallis-Osake-Pankin, Suomi-yhtiön ja Pohjolan hallintoneuvostoissa istuneet yliopistomiehet vaikuttivat myös Söderströmin piirissä. Suomalaisuushenkisten vakuutusyhtiöiden paikalliset asiamiehet saattoivat puolestaan olla Söderströmin kirja-asiamiehiä. Kustannusliikkeen muuttuessa vuonna 1904 osakeyhtiöksi Söderström lahjoitti huomattavan määrän yhtiön osakkeita Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja Kansanvalistusseuralle.

Söderström ei vanhasuomalaisten oppi-isiensä tavoin pitänyt kirjallisuutta itseisarvona vaan välineenä korkeampien päämäärien saavuttamiseksi. Fennomanian lisäksi tai pikemminkin sen osana Söderströmiä luonnehti syvä uskonnollisuus ja kirkkouskollisuus. Hänelle Kristus oli elämä ja kuolema voitto, kuten hänen

viimeiset sanansa kuuluivat. Hänelle aatteellisuus oli taloudellista voittoa tärkeämpää, ja 1880-luvun puolivälin kustannuspoliittinen uskaliaisuus, kuten Juhani Ahon ja Minna Canthin kustantaminen, muuttui nopeasti varovaisuudeksi, mikä näkyi esimerkiksi uskonnollisuuden kirjallisuuden kustannusosuuden kasvuna. Aatteellisuus saattoi olla liiketaloudellisesti kannattavaakin, niin kustantajalle kuin kirjailijallekin. Tämä kävi ilmi esimerkiksi nk. sortovuosina, jolloin Söderström kustansi Suomen autonomiaa puolustavia teoksia.

Suomen itsenäistymisen myötä kansallinen projekti sai uusia, aiempaa nationalistisempia ja militaristisempia sävyjä. Nämä painotukset Häggman tunnistaa WSOY:n toimintakulttuurissakin. 1920-lukua on kulttuurihistoriallisissa esityksissä määritelty tulenkantajien vuosikymmeneksi. Häggman korostaa, että WSOY:n julkaiseman kirjallisuuden näkökulmasta tarkasteltuna tämä kuva vaatii tarkistusta, vaikka yhtiö modernia runoutta ja proosaa julkaisikin. Häggman kirjoittaa yhtiön kirjallisen osaston muistuttaneen jo 1920-luvun lopulla AKS:n tai entisten aktivistien alaosastoa. Yhtiö tuki suojeluskunnan toimintaa ja yhtiön työntekijät olivat aktiivisia suojeluskuntalaisia.

Nationalistinen henki heijastui luonnollisesti yhtiön kustannuspolitiikkaan, ja huomattava osa julkaistusta kirjallisuudesta olikin selkeästi isänmaallista. Esimerkiksi urheilukirjallisuudesta tuli oma, suosittu lajinsa. Kilpaurheilullahan oli

sotien välisinä vuosina tärkeä funktio kansallisen identiteetin rakentumisessa.

Häggman kuitenkin muistuttaa, ettei WSOY ollut mikään kapeasti ideologinen kustantaja vaan että sen linjaa leimasivat monialaisuus ja moniäänisyyskin. 1920-luvulla WSOY:n kustannuspolitiikassa on erotettavissa kaksi linjaa, jotka eivät kuitenkaan vielä tuolloin olleet toisiansa täysin poissulkevia: liberaali kansainvälisyys ja vapaamielisyys, joka näkyi esimerkiksi Katri Valan, Elina Vaaran ja Elsa Enäjärvi – Haavion teksteissä, ja AKS:läinen venäläisvastainen isänmaallisuus. Häggman analysoi 1920-luvun kirjallisia suuntauksia mielenkiintoisesti sukupolvinäkökulmasta. Niin Nuoren Voiman Liitto, jonka piiristä nousi WSOY:n kustantamia nuoria runoilijoita, jotka jälkimaailma muistaa ennen kaikkea tulenkantajina, kuin Akateeminen Karjala-seurakin olivat ensimmäisen maailmansodan jälkeisen nuorisokulttuurin ilmentymiä.

1930-luvun lopun kirjallisuudessa ja kirjallisessa keskustelussa WSOY oli Häggmanin mukaan isänmaallis-uskonnollisen leirin tyyssija. Hän analysoi Mika Waltarin kirjallista uraa esimerkkinä WSOY:n linjan muutoksesta. Tästä 1920-luvun kaupunkikulttuurin airueestahan tuli uskonnollis-isänmaallisten arvojen puolestapuhuja. WSOY:n ja sen kirjailijoiden suhde kansallissosialistiseen Saksaan on epäilemättä yhä edelleen varsin herkkä aihe. Häggmanin mukaan WSOY julkaisi selvästi enemmän natsi- ja fasismimyönteistä kirjallisuutta kuin niitä kri-

tisoivaa. WSOY:läisten Saksan kontakteista olisin halunnut lukea vielä enemmänkin. Toivottavasti tutkimuksen jälkimmäinen osa täydentää ensimmäistä osaa tältä osin.

Häggman piirtää tutkimuksessaan moniulotteisen kuvan kustannusmaailman reunaehdoista ja toimijoista. Suomessa modernien kirjamarkkinoiden läpimurto tapahtui hänen mukaansa varsinaisesti 1880-luvun ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana. Kustannustoiminta sekä tarvitsi että omalta osaltaan loi kirjailijoiden ammattikunnan ja lukijakunnan. Kansakoululaitoksen levittäytyminen yhä laajemmalle kasvatti suomenkielistä lukijakuntaa sekä oppi- ja muun kirjallisuuden kysyntää. Söderström tarttui kansakoulujen tuomaan mahdollisuuteen, ja hänestä tulikin merkittävä oppikirjallisuuden ja tietokirjallisuuden kustantaja. Kirjapainotekniikan ja kaupan kehittyminen mahdollistivat aiempaa halvemmat painokset sekä kirjojen leviämisen maaseudullekin.

Häggman hyödyntää tutkimuksessaan laajaa kirjeenvaihtoa kustantajan ja kirjailijoiden välillä. Muun kirjallisuuden merkittävästä kustannusosuudesta huolimatta kaunokirjallisuus ja kaunokirjailijat olivat kustannusliikkeen käyntikortti. Uskollisuus oli piirre, joka leimasi Söderströmin suhdetta kirjailijoihinsa ja päinvastoin. Häggman nostaa esiin muutama Söderströmin ”tallin” keskeisen kirjailijan, kuten Juhani Ahon, Johannes Linnakosken alias Vihtori Peltosen sekä Maila Talvion. Talvio kohoo vanhasuomalaisen kirjailijaverkoston vaikutusvaltaiseksi kes-

kushahmoksi. WSOY:n käännöskirjallisuuden tähtiä olivat Leo Tolstoi ja Selma Lagerlöf. Keskittyminen muutamiin kirjailijoihin estää teoksen hajojamisen uuvuttavaksi nimi- ja teosluetteloksi ja antaa myös tilaa analysoida kirjallisuutta historiallisena ilmiönä. Toisaalta tämä näkökulma kadottaa ”monet unohdetut kirjallisen työn tekijät”, joihin tekijä saatesanoissaan viittaa.

Werner Söderströmin ei tarvinnut kokea vuoden 1918 so-
taa, joka särki lopullisesti fen-
nomaanisen sivistyneistön uto-
pian rahvaan siveellisestä
muovattavuudesta. Sodan al-
kuvaiheessa Porvoo oli val-
koisten hallussa, mutta pian
punaiset saivat siellä määräys-
vallan. Söderströmin työväen
johtohahmot osallistuivat kau-
pungin vallankumouhallin-
toon; suurin osa työväestä jät-
täytyi kuitenkin punakaartin
ulkopuolelle. Poliittinen aktii-
visuus palautuu suurlakon ai-
kaan, jolloin työväestön mie-
lenilmauksista aiemmin erossa
pysytelleet kirjatyöntekijät oli-
vat eturintamassa organisoi-
massa lakkoa. Vuoden 1911
kirjaltajien lakon aikana tun-
teet kuumenivat, kun johto
käytti rikkurityövoimaa.

Rahvas, työväki – kansalli-
sen valistusprojektin kohde –
nivoutuu kustannusliikkeen
historiaan kahdella tasolla: se
vastasi kirjojen konkreettises-
ta tuottamisesta kirjapainossa,
sitomossa jne. ja se oli osa lii-
keen kustantaman kirjallisuus-
den lukijakuntaa. Häggmanin
tutkimuksen ansio on mieles-
täni mm. siinä, että hän ana-
lysoi kirjallisuutta myös sosiaa-
lihistoriallisesta näkökulmasta:
kirjallisuus ei ole vain ylevää

kulttuuria, sankarikirjailijoiden ajatuksenlentoa, vaan se vaatii syntyäkseen kirjaltajia, sijoittajia, pakkaajia ja muita manuaalisen työn tekijöitä.

Häggman erittelee huolellisesti traditionaalisen yrityskulttuurin murtumista Piispankadulla. Kustannusliike oli vuoden 1905 suurlakkoon saakka patriarkaalisen yhteisöllinen: esimerkiksi vielä 1900-luvun alussa työviikko päätettiin jumalanpalvelukseen ja yhtiön johtajat kiersivät viemässä lahjoja työntekijöidensä perheille. Patriarkaalisen idealisminsa Söderström säilytti kuolemaansa saakka. Testamentissaan hän muisti rahalahjalla jokaista työntekijää.

Yksi taho, joka Häggmanin tutkimuksessa jää pitkälti analysoimatta, on Söderströmin ja myöhemmin WSOY:n kustantamien teosten vastaanotto ja niiden lukijakunta. Se on harmillista, sillä kirjallisuudenhan voi ajatella syntyvän lukukokemuksessa. Lukijat ovat kyllä koko ajan implisiittisesti läsnä, mutta Häggman ohittaa kirjallisuuden vastaanoton turhan vähällä erittelyllä. Minkälaisia lukijoiden elämyksiä, pohdintoja ja keskinäisiä keskusteluja kätkeytyy esiintuotujen myyntilukujen taakse? Mielenkiintoisia viittauksia löytyy esimerkiksi Suomessa ilmenneeseen Tolstoi-kulttiin. Häggman kyllä käsittelee mm. Juhani Ahon *Yksin*-teoksen herättämää polemiikkaa 1890-luvun alussa, samoin kuin Pentti Haanpään *Kenttä ja kasarmi*-teoksesta syntynyttä kirjasotaa 1920-luvun lopussa, mutta systemaattisesti hän ei ole lähtenyt WSOY:n kirjallisuuden vastaanottoa analysoimaan.

Häggmanin tutkimus osoittaa, kuinka mielenkiintoinen ilmiö kirjallisuus ja sen kustantaminen kaikkine esteettisine, sosiaalisine, aatteellisine ja poliittisine ulottuvuuksineen on ja kuinka yrityshistoria on myös kulttuuri- ja yhteiskuntahistoriaa. Lienee turha mainita, että odotan toista osaa suurin toivein.

Tiina Kinnunen